

Botlik József

A Rákóczi-család és a ruszinok

A Nagyságos Fejedelelem, II. Rákóczi Ferenc leghűségesebb népéről – „gens fidelissima” –, a ruszinokról szólunk, akiknek élete, sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a hajdani Zemplén vármegyével, a munkács-szentmiklósi uradalommal, a kezdetben ortodox, majd görögkatolikus püspökséggel.

A történelmi Magyarország északkeleti részén, a ma Ukrajnához tartozó Kárpátalja hegyes vidékén a 13. század második felében jelentek meg a ruszinok, más nevükön rutének, magyar-oroszok, kisoroszok. Beköltözésük időpontját azonban többen vitatják, a nézetek három csoportba oszthatók. Egyesek szerint már a magyar honfoglalás előtt éltek ruszinok az északkeleti hegyvidéken és másutt is a Kárpát-medencében, de beolvadtak a letelepült magyarságba. Jelenlegi lakóhelyükön, Kárpátalján azonban nem élhettek, mert az akkor sűrű erdőszéggel volt borítva, így legfeljebb a Kárpátok déli lejtőin, a patakok és a folyók völgyében lakhattak nomád pásztorokként. Ez már a másik nézet, amelyet alátámaszt, hogy az északkeleti Kárpátok e része a tatárjárásig, a 13. századi derekáig teljesen lakatlan volt, az egész országot körülvevő védőtörlesz, vagyis a gyepű egyik szakaszát képezte. Ez a gyepű azonban csak néhány napig tudta visszatartani Batu kán hordáit az ország belső területeitől, mert a tatárok felégették, illetve megsemmisítették a különféle mesterséges akadályokat, árkokat, sövényeket, földhányásokat, valamint fa- és kőtörleszokat. A harmadik – teljesen megalapozatlan, történelmi tényekkel nem alátámasztható – nézet az ukrán nacionalista történetírásé: a mostani Kárpátalja, sőt annál jóval nagyobb északkelet-magyarországi terület a magyar honfoglalás előtt a Kijevi Ruszhoz tartozott. Ezzel akarják utólag „történelmi okokkal” bizonyítani Kárpátalja 1945. évi Szovjetunióhoz való csatolását, és a jelenlegi Ukrajnához való tartozását.¹ Egy példa az 1945 utáni kárpátaljai szovjet történetírás szemléletére: „A magyar feudális állam keleten az óorosz állam legtávolabbi földjeivel – a Kárpáti Russzal – volt határos. Ez a határ a Tokaji hegyektől a Tiszáig, onnan pedig a(z Ecsedi-) lápig húzódott, és azután a Szamos és Kraszna felé kanyarodott. A XII. század nyolcvanas éveinek végén Magyarország elfoglalta a Kárpátontúlt, és a Kárpátokig tolta ki határát. Roman Msztyiszlavovics halics-volinyi fejedelem nem állt ellen a magyar királyok agresszív cselekményeinek, mert lefoglalta a kijevi fejedelmi székért folytatott harc és birtokainak kiszélesítése Litvánia rovására. A Kárpátontúlon erősödni kezdett a magyar hűbérurak hatalma”.² Itt fontos megjegyeznünk, hogy a *Kárpátontúl* (azaz Kárpátalja) fogalom az orosz „Закарпатская” (‘Zakarpatszka’) és az ukrán „Закарпатська” (‘Zakarpatszka’), újabban „Закарпаття” (‘Zakarpattya’) hivatalos elnevezések egyszerű tükörfordítása, Moszkvából és Kijevből tekintve a területre. „Kárpátontúl” tolmácsolása a magyar nyelvhasználatban természetesen Kárpátalja.³

Az 1241-42. évi tatárjárás után, IV. Béla király új védelmi rendszert épített ki a hegyeken, magaslatokon emelt várakkal, illetve hozzákezdett a gyepeülvék, vagyis vonalak benépesítéséhez. A mostani Kárpátalja hegyeit nem hadi, hanem gazdasági célokra használták, és hozzáfogtak az erdők irtásához, azok helyén falvak létesítéséhez. IV. Béla, majd utódai e területen nagy kiterjedésű birtokokat ajándékoztak híveiknek, akiknek a kialakuló uradalmakat be kellett népesíteniük. A földesurak onnan hoztak telepéseket, ahonnan tudtak. Ezt a munkát a kenézek (az északi és a nyugati végeken soltészeknek hívták őket) végezték, akik a Kárpátok északi és északkeleti oldaláról, Halicsból és Podoliából hívták be a ruszin jobbágyokat. Szolgáltatuk fejében az általuk alapított, a kivágott erdők helyén létesített úgynevezett irtásfalvak bírái lettek, azonban ők is a földesúr jobbágyai voltak, de a robotterhek alól felmentést kaptak. A kárpátaljai rutének, vagyis ruszinok tervszerű betelepítése tehát a tatárjárás után, a 13. század második felében kezdődött, a későbbi évszázadokban folytatódott és csak a 17. század elején fejeződött be. 1254-ből, illetve 1256-ból származó oklevelek már a gyepeülvék belüli, a Laborc és az Ondava folyók között fekvő Nagymihálytól (ma Mihalovce, Szlovákia) északnyugatra élő ruténeket is említenek. Hodinka Antal megállapította, hogy a rutének betelepítése a gyepeülvétől a határ felé történt, mert legrégebb falvaik az ország kapuihoz vivő közlekedési utak mentén találhatóak. A másik fontos szempont, hogy a Magyarországra települő rutének nem egységes nemzetként vagy népcsoportként érkeztek, hanem a kenézek által különböző időkben és helyekről erdőirtásra, földfoglalásra ide vezetett jobbágyok. Ezt bizonyítja az is, hogy a rutének sem nyelvileg, sem szomatológiailag, sem ruházatilag nem homogének. A rutén falvak keletkezése a kenézlevelekkel kezdődik. A legtöbbit Bereg vármegyéből ismerünk, mert a munkácsi és a szentmiklósi uradalom sok kenézlevél (*litterae keneziales*) másolatát megőrizte. A munkácsi levéltár legrégebbi oklevele szerint I. (Nagy) Lajos király lánya, Mária, Magyarország (és Lengyelország) királynője örömeinek adott kifejezést a telepés-népeség szaporodása felett.⁴

A rutének egyik legnagyobb betelepülő raja Koriatovics (Korjatovics, Korjátovics) Tódor (Fedor) podoliai herceg vezetésével feltehetően 1397-ben, Zsigmond király idejében érkezett a jelenlegi Kárpátalja területére, ahol a király Munkács várát adományozta számára. A menekülő herceg népe csupán néhány száz fő lehetett.⁵ Zsigmond királytól Korjatovics a munkácsi herceg címet is megkapta és a történelmi hagyomány szerint, ő alapította a munkács-csernekhegyi kolostort, amely a későbbiekben a rutének vallási-kulturális központjává fejlődött. (A rutének papjai a 13. század elejétől a 15. század közepéig a Kárpátok túloldalán fekvő halicsi, premisli (ma: Przemyśl, Lengyelország) püspökségből érkeztek.) A munkácsi püspökség létezése a 15. század közepétől eredeztethető, amit I. Mátyás király 1458. augusztus 14-én kelt oklevele is megerősít. Eszerint a Szent Miklósról elnevezett bazilita kolostor apátja ekkor már valós joghatóságot gyakorolt minden rutén felett. Azt nem tudjuk, hogy mikor szentelték püspökké az apátokat, de egy 1491-ben kelt oklevél szerint egy Iván (Ioannes) keresztnevű püspök a kolostor igumene és a vidék főpásztora volt. Az sem ismeretes, hogy az egyházszervezetet Halics, Kijev vagy netán Konstantinápoly alapította, az viszont bizonyos, hogy 1491-től már folyamatos volt a munkácsi püspökök sora. A kolostor szerzetesei közül választották őket, és joghatóságukat Kassától Máramarosig következetesen gyakorolták Magyarország északkeleti vidékén. Ezt hamarosan kiterjesztették a távolabbi magyarok tájak – Érmellék, Bodrogköz, Nyírség, Hajdúság, Nagykunság – magyar ajkú bizánci szertartású kereszténységé-

re is. A munkácsi püspökség létjogosultságát megalakulása után még hosszú évtizedekig kétségbe vonták az egyházi körökben annak ellenére, hogy a főpásztorok kezdettől fogva törekedtek joghatóságuk kiterjesztésére, valamennyi ruszin parókiára. Nem mondtak le a körtvélyesi apátok által irányított máramarosi egyházközségekről sem, és címeikbe felvették a „máramarosi püspök” megjelölést is. Ezen igényük a későbbiekben megvalósult, mert e terület is tényleges joghatóságuk alá került. A 17. század első évtizedeiben Sergius, illetve Petronius munkácsi püspökök az 1591-1605 között zajlott ún. „hosszú háborúban” elnéptelenedett, és ekkor ruszinokkal is betelepülő Szabolcs vármegyére, vagyis az Alföld egy részére is kiterjesztették joghatóságukat. Fontos, hogy „1623 után az oklevelek a munkácsi főpásztorokat már nem 'rutén püspököknek', hanem a 'görög egyházak püspökének' nevezik. Ez a névváltozás is kifejezésre juttatja, hogy az egyházmegyében a ruszinokon kívül más nemzetiségűek is élnek. Ide tartozott a *keleti szertartású magyarok* túlnyomó többsége is. A keleti szertartású néptömegek mozgásával és telepítései tovább növekedett a munkácsi püspökség területe is”.⁶

Bár a 17. században a munkácsi egyházkerület fokozatosan mind nagyobb területre – gyakorlatilag a történelmi Magyarország egész északkeleti vidékére – kiterjedt, létezését még ekkor is kétségbe vonták. Jellemző, hogy Lippay György esztergomi érsek utóda, Szelepchényi György főpásztor érsekségének első esztendejében Rómába küldött jelentésében egyenesen tagadja a munkácsi püspökség létezését. Azt még elismeri, hogy az elmúlt évszázadokban Oroszországból szakadár püspököket küldtek Munkácsra, akik az itteni kolostor főnökei voltak, de szerinte hazánkban nem alapítottak püspökséget. Szelepchényi érsek álláspontját, miszerint a munkácsi püspökség nem létezik, mivel azt soha fel sem állították, Róma is magáévá tette. Amikor a Bécsben székelő pápai nunciatúra 1701-ben jegyzéket készített a Magyarországon működő püspökségekről, abba a munkácsit, mint nem létezőnek tekintett egyszerűen nem vették fel. Ezt hangoztatták az egi püspökök is. Meg kell említenünk a másik végletet is: a rutén egyháztörténészek jelentős része viszont amellett kardoskodik, hogy a munkácsi püspökség ősrégi alapítású. Szerintük egyike a Szent Cirill és Metód által Pannóniában létrehozott hét püspökségnek. Állításaikat egyetlen elfogadható ténnyel sem tudják bizonyítani, ugyanakkor a legfontosabbat nem veszik figyelembe. Nevezetesen, ha a 9. században már létezett volna a munkácsi püspökség, akkor a magyarországi bizánci szertartású kolostorokat nem rendelték volna a római katolikus püspökök joghatósága alá, Imre királyunk pedig 1204-ben nem kéri III. Ince pápát arra, hogy hazánkban keleti rítusú püspökséget állítson fel. Az előbbieket ellenére a munkácsi és az eperjesi egyházmegyei köztudat úgy tartja, hogy a munkácsi püspökséget Cirill és Metód alapította.

A források és történészek kutatási eredményei, illetve összevetésük ellenére sem állapítható meg tehát kétséget kizáróan a munkácsi püspökség alapításának ideje, sőt fejlődésének folyamata sem, hiszen létét a katolikus egyházfők még a 18. század legelején is megkérdőjelezték. Pirigy István véleményével értünk egyet, amikor a következőket szögezte le. „A rendelkezésünkre álló oklevelek azonban azt bizonyítják, hogy a munkácsi püspökséget senki sem alapította meg, hanem az a csernekhegyi higumenek által kormányzott paróchiák közösségéből fejlődött ki. E fejlődés folyamatát pontosan nem ismerjük”.⁷

Közben Kárpátalján a 16. század első felében már mindenfelé megépültek és működtek a pravoszláv fatemplomok, amelyek papjai elsősorban Halicsból és Podoliából származó

orosz papok, prédikátorok voltak, de számos helybeli fiatal is jelentkezett lelkési pályára. Híveikkel együtt jobbágysorban éltek, életkörülményeik alig különböztek a többi jobbágétól. „Csak egy-két falu hozatott papot, a többi úgy segített magán, hogy egy-egy élelmesebb parasztleány a külföldről jött paptól megtanulta az olvasást és a szertartások végzését, azután egy pravoszláv monostorban felszenteltette magát s utána a falujában lelkészkedett. A XVI-XVII. században, 5-6 (sőt néha több) ilyen pap is volt egy-egy templom mellett. Ezek a parasztpapok, a 'batykók' olyan műveletlenek és tudatlanok voltak, akár a hívek, s nem is volt több tiszteletük. Lippay esztergomi érsek még 1654-ben is ezt jelentette Rómába: 'Ezek a papok a néppel egyetemben a görög szertartást tartották ugyan, de egyébként a legtudatlanabbak, műveletlenek és tanulatlanok. (...) Mint a híveik, ők is barmok módjára irtózatot bűnökbe és az isteni dolgokról való mérhetetlen tudatlanságba merültek'.⁸ Gyakran előfordult, hogy a parasztpapokat az oltár elől hurcolták a különféle jobbági szolgáltatások, a robot teljesítésére. Ha mindezeknek nem tettek eleget, botbüntetéssel, vasra veréssel, sőt börtönnel sújtották őket. Ennek oka, hogy a ruszin papok felett a földbirtokosok uralkodtak nemcsak társadalmi, hanem egyházi vonatkozásban is. A munkácsi uradalmat – amelyen a püspökség volt – Korjatovics Tódor 1414-ben bekövetkezett halála után Lázárevics, majd Brankovics szerb despoták kapták birtokul Zsigmond királytól, később magyar főuraké lett. Egy ideig megint királyi birtok és csak 1573-ban került újra főnemesi kézbe. Ezt követően a Mágócsy, az Esterházy, a Rákóczi és más családok váltogatták egymást a birtokosi székben és a munkácsi kolostort kegyúri jog alapján kezelték, és miként a jobbággyokkal, annak lakóival is szabadon rendelkeztek. Vizsgálatok és ítéletek nélkül büntették meg, esetleg elűzték a püspököket, és helyettük azt neveztek ki, akit akartak. A kolostor fenntartását fedező falvak pénzbevételeit maguknak szedették be. A helyzetet súlyosbította, hogy a 16. században az egyházmegye joghatósági területén, a munkácsi domíniumon kívül nyolc nagy és több kisebb uradalom létezett, amelyeknek tulajdonosai szinte megbénították a püspöki joghatóság működését. A főpásztorokat következetesen gátolták abban, hogy rendszeresen felkeressék az egyházközségeket, a papok munkáját ellenőrizzék, mert mindezekben a kegyúri jogaik megsértését látták. A földbirtokosok megakadályozták azt is, hogy a püspököket – akik egyben a munkácsi kolostor apátjai is voltak – a szerzetesek és a vezető beosztású világi papok válasszák meg. Akadályozták azt a régi szokást is, hogy a püspök kijelölje utódját, akit a papság azután megválasztott. Kivétel volt Bereg vármegye – ennek területén volt a püspökök székhelye, a munkácsi kolostor –, amely a püspököket a nemesei közé sorolta. A munkácsi és a többi vármegyei uradalmak birtokosai, valamint a szomszédos vármegyék, ahol a püspök ruszin egyházközségei voltak, nem ismerték el a főpásztor nemesi rangját és továbbra is jobbággyoknak tekintették. A főpap társadalmi elismertségét az is ronthatta, hogy az alája tartozó világi papok felkészítésével és nevelésével foglalkozó intézményt a püspökség nem tudott fenntartani. A munkácsi kolostorban ugyan időszakonként működött alsóbb fokú tanintézet, de ebben csak a szerzetesek képzésével foglalkoztak. Őket is csak lényegében a szertartások elvégzésére tanították meg az idősebb lelkészek, amit elegendőnek tartottak a felszenteléshez. A teológiában is többnyire teljesen járatlanok voltak. Ezt persze nem menti az, hogy ez időben a római katolikus, illetve a protestáns lelkészek jelentős részének is igen alacsony volt a műveltsége.⁹ Ebben a helyzetben a munkácsi püspökök a magyar királyokhoz, majd a 17. század legelejétől a kassai főkapitányokhoz fordultak segítségért, akik a püspöki joghatóságukat támogató

ún. oltalom-levelet adtak ki számukra. Ezek az okiratok felszólították a földesurakat, hogy ne akadályozzák a főpásztorok munkáját, a papokat pedig kötelezték, hogy ismerjék el a munkácsi püspök joghatóságát. Ez a tény egymagában bizonyítja, hogy a munkácsi egyházmegye nem volt szabályszerűen felállítva, hiszen a papok felszenteléskor engedelmességet fogadnak a püspöküknek és törvényes utódaiknak. Erre annál is inkább szükségük volt, mivel az ország három részre szakadását (1541) követően a püspökség területéből Ung és Zemplén vármegye a Drugeth család tulajdona lett. E familia férfiágának a kihalása után uradalmuk egyesült a Bercsényi család birtokával, Bereg vármegye nagy részét ekkor a Mágócsy nemzetségé volt.

Az 1606. évi bécsi béke után a munkácsi egyházmegye területének nagyobb fele Erdélyhez került, a munkácsi vár pedig az erdélyi fejedelmek magántulajdonává vált. A püspökség helyzetében változás történt, ugyanis Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György erdélyi uralkodók már nem oltalomlevelet, hanem püspöki kinevezést adott a munkácsi főpásztoroknak. A védelmezés, illetve a beiktatás a püspökök közjogi helyzetén és személyes sorsán lényegében semmit sem változtatott. Továbbra is ki voltak szolgáltatva a földesurak önkényének, valamint a munkácsi várkapitány erőszakoskodásának. Ilyen körülmények között az egyházmegye valódi kormányzására alig volt lehetőségük. A vallási élet fellendítésére, papnevelő intézet vagy más kulturális intézmény felállítására nem is gondolhattak.¹⁰ Látszólag maradt tehát minden a régiben, amikor a világi, vagyis a földesúri hatalom uralkodott az egyházi felett, amikor a főurak tisztartói, vajdái a falvakba kiszállva vizsgálódtak a papoknál, hogy tudják-e a legfontosabb imádságokat és a Tízparancsolatot.

Nem volt véletlen, hogy a 17. század elején, az északkeleti Felvidéken is megindult az uniós mozgalom, amelynek eredménye lett a munkácsi püspökség egyesülése Rómával. Ez az unió egyben a társadalmi felszabadulást is jelentette a papság számára. Hasonló uniós törekvések jelentkeztek ebben az időben a magyarországi románoknál is, akiknek mintegy a fele, a délszlávoknak pedig egy töredéke egyesült Rómával. „Az uniós folyamatok egymástól függetlenül, különböző körülmények között indultak meg és játszódtak le. Maga az unió azonban mindenütt a Basel-Ferrara-Firenzei XVII. Egyetemes Zsinaton (1431-1445) 1439. július 6-án elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint a keletiek elismerik a római pápa főségét, azaz a primátust, a Filioque-tant, („és Fiútól”), vagyis hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Viszont a keletiek változatlanul megtarthatják szertartásukat. Papjaik elnyerik mindazon jogokat és kiváltságokat, melyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megilletik”.¹¹ A munkácsi püspökség Rómával való egyesülésének kezdeti mozzanatait a rutén egyháztörténet kevéssé tárta fel, ezért csak következtetni tudunk arra, hogy mi volt az oka, és milyenek voltak elsődleges hatásai a rutén népre. „Kétségen felül áll, hogy az egyesülésnek gazdasági, politikai és társadalmi okai és céljai voltak. Ha jól megfigyeljük az egyesülés lefolyását, rájövünk, hogy az nemcsak vallási mozgalom volt, mert nyomon követik a sokkal szélesebb körű átalakulások a rutén nép és a papság életének minden terén. Ezeknek az átalakulásoknak megvalósítására törekedett Taraszovics Bazil, munkácsi püspök, aki felismervén a rutén nép, papság és püspökök tarthatatlan helyzetét, élete céljává tűzte ki, hogy ezen segítsen. A római egyházzal való egyesülés eszköz volt számára ennek az egyébként gondosan és sikeresen titkolt céljának az elérésére”.¹² Taraszovics Bazilt, aki 1634-48 között volt

főpásztor, nemcsak az imént említettek ösztönözték az unió útjának egyengetésére. A 17. század elején az országban a katolicizmus újra megerősödött. Számos főnemesi család – közöttük a ruszinok által lakott vidékek földbirtokosainak nagyobb része – újra katolikus hitre tért. Ez utóbbiak uradalmában (Ungvár, Homonna, Huszt, Szatmár[németi] stb.) ferences, jezsuita és pálos szerzetesek telepedtek le, akik az eretnekeknek tekintett lutheránusokat (evangélikusokat), kálvinistákat (reformátusokat) és a szkizmásoknak („szakadóknak”) nevezett görögkeleti, vagyis ortodox szertartásúakat is katolikusokká igyekeztek téríteni. Természetesen a protestáns visszahatás sem maradt el, mert az erdélyi fejedelmek viszont – hasonlóan, mint a magyarországi református hiten maradt földesurak – a kálvinista ruszin papokat támogatták, és a ruszin jobbágyokat református hitre akarták téríttetni. Ebben a helyzetben, az uniót kezdeményező papi személyiségeket mélységesen áthatotta az egyház egységének eszméje, amelyet tovább erősített a fenyegetettség érzése, amit a keleti szertartásúak körében megkezdett „térítés” is kiváltott. Másrészt nem kevés hatással volt az események alakulására a szomszédos Lengyelországban korábban, alig egy évtizede lezajlott sikeres vallási egyesülés, a breszti unió (1596).

Az északkelet-felvidéki uniók kísérletek már a 17. század legelején, Taraszovics püspök törekvései előtt megkezdődtek Ung és Zemplén vármegyéék leghatalmasabb főúrának, Homonnai Drugeth Györgynek a jóvoltából. Jobbágyainak túlnyomó része ugyanis ortodox hitű ruszin volt, akiknek követniük kellett volna a katolikus hitre 1605-ben áttért urukat. Drugeth Györgynek a közeli Lengyelországban is voltak birtokai, sőt rokonai, barátai éltek ott, ezért minden bizonnyal jól ismerte a breszti unió körülményeit. Az ebben az időben, teljes erővel folytatott magyarországi rekatolizációs mozgalom körülményei között természetesen volt, hogy Drugeth a birtokaira hívta 1613 szeptemberében két jezsuita szerzetes kíséretében Atanaszj Krupeckij premisli keleti szertartású katolikus püspököt. A három hittérítő Ungvár és Homonna környékén kezdte meg az uniók munkát elsősorban a ruszin papok körében, mondván, a nép úgyis vakon követi őket majd az egyesülés útján. Krupeckij püspök a következő év tavaszán, 1614. pünkösdjén egy Mária-zarándokhelyen, Krasznibród (Laborcrév) községben a kápolna helyén, a Drugeth György által a Szentlélek tiszteletére építtetett új templom felszentelésekor akarta kihirdetni az uniót. Tizenháromezer ember gyűlt össze. A püspök a templomban tolongó zarándokokat kiküldette, a kapukat bezáratta, hogy zavartalanul tudják a szentelést előkészíteni. Az unió ellenségei azonban fellázították a tömeget, amely botokkal támadt a püspökre és kíséretére, akiket csak Drugeth gróf fegyveresei tudtak kimenteni szorult helyzetükből.¹³ Krupeckij visszatért Lengyelországba, de továbbra is tartotta a kapcsolatot az északkelet-felvidéki uniópárti papokkal.

Az első uniók kísérlet kudarca után két évtizeddel, 1633-ban Taraszovics Bazil munkácsi püspökké való kinevezésével – ezt I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, mint a munkácsi vártartomány ura tette meg – kerül sor a másodikra, felemás sikerrel. Bazil püspök tanult elődjei sorsából, és titokban tartotta szándékait. Püspökségének első éveiben élénk főpásztori tevékenységet folytatott, zsinatokat hívott össze és kánoni látogatásokat tett különböző helyekre. Közben titokban felvette a kapcsolatot Lippay György egri püspökkel, a későbbi esztergomi érsekkel, és két éven keresztül tárgyalt vele az unió lehetőségeiről. A korabeli oklevelek szerint lengyelországi papokkal vette körül magát, akik között már görög katolikusok is voltak. Jövedelmének egy részét a szomszédos országba küldöz-

gette. Az egri püspökkel folytatott sikeres tárgyalásai után Taraszovics, az egri főpásztor akkori székhelyére, Jászó helységbe készült, hogy a katolikus hitvallást letegye. 1640. december 13-án közvetlen elindulása előtt liturgiát végzett, amikor a munkácsi várkapitány, Balling János katonáival a templomba rontott és az oltár mellől fogságba hurcolta a püspököt. Valószínűleg környezetének egy olyan tagja adta fel, aki nem értett egyet az unióval. Tettével Balling szinte az utolsó pillanatban gátolta meg az uniót, amellyel Taraszovics Bazil olyan kiváltságokat kapott volna, melyek függetlenítik a földesuraktól. Látszólag nem történt semmi lényeges esemény, hiszen a munkácsi püspököt már korábban is gyakran bebörtönözték a kolostor kegyurainak magukat tartó földbirtokosok megbízottjai. Ez esetben azonban nem kevés bonyodalom származott a várkapitány felépéséből, mert az unióra váró katolikus egyház azonnal működésbe lendült. Nemcsak papjai, ruszin és „kun” hívei, hanem az egész ellenreformációs államszervezet – élén III. Ferdinánd királlyal –, sőt Róma is közbelépett. Taraszovics ügye rövid idő alatt nemzetközivé vált, hiszen a császár, a pápa, a Vatikán követe, vagyis a nuncius, az esztergomi érsek levelezett egymással, a Congregatio de Propaganda Fide (Hitterjesztés Kongregációja) is ülésezett és határozatokat hozott. A püspök ügye egy időre kiélezte a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség közötti amúgy is feszült viszonyt. Taraszovicsot nem tudni, hogy miért, de egy ideig rutén pátriárkának is nevezték, aztán hamarosan kiderült, hogy ilyen méltóság nincs és nem is létezett. Ráadásul az is napvilágra került, hogy Munkácson nincs kánonjogilag elismert püspökség, ezért Róma ejtette az ügyet, a magyar főpapok azonban nem. Sok huzavona után I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, a munkácsi vár ura fél év után kénytelen volt a püspököt szabadon engedni, viszont még a király közbenjárására sem engedélyezte, hogy a székhelyére visszatérjen.¹⁴ A fejedelem azzal érvelt, hogy a munkácsi püspököket mindig a várurak nevezték ki, vagy tették le tisztségükről, amely soha nem sértette a király kegyúri jogait.

Egy idő után Taraszovics püspök megbékülhetett Rákóczival, mert „élete végén, valószínűleg 1648 körül, ismeretlen körülmények között visszatért Munkácsra. Ennek minden bizonnyal az volt a feltétele, hogy az uniót legalábbis külsőleg meg kellett tagadnia. Ezt azért vállalta, hogy utódját ő jelölhesse ki. Utódául az unió legbuzgóbb apostolát, Parthén (egyres forrásokban Parthen) Péter bazilita szerzetest ajánlotta, sőt katedrálisának papjait meg is eskette, hogy mást helyette ne válasszanak”.¹⁵ Parthen ugyanis titokban már megtette az első sikeres lépéseket az unióra Ungvárott, a katolikus Drugeth-uradalmak központjában. Természetesen nem egyedül, hiszen a katolikus papi rend, a közben esztergomi érsekké előlépett Lippay György irányításával továbbra is a Rómával való egyesülés érdekében tevékenykedett. Az unió azonban nem egyszerre történt a munkácsi püspökségben, hanem három szakaszban. Még Taraszovics életében Jakusics Anna, Drugeth János országbíró özvegye Ungvárra hívta Parthén Pétert, hogy az uniónak megnyerje a rutén papokat. Az utóbbit ebben segítette rendtársa, Kosovicki Gábor is. Ezután került sor azokra a megbeszélésekre, amelyeket az özvegy testvére, Jakusics György egri püspök folytatott Ungváron az itteni uradalomban működő rutén papokkal az egyesülésről. A tárgyalásokon a következő feltételekben állapodtak meg: „1. A keleti szertartás teljesen sértetlen marad. 2. Az egyesültek püspökeit a papok szinódusa választja, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti. 3. Az egyesült papság megkapja mindazon egyházi és világi kiváltságokat, melyekkel a latin szertartású papság rendelkezik”.¹⁶ A tárgyalások befejezése után, 1646. április 24-én Szent György vértanú ünnepén az ungvári vártemp-

lomban 63 rutén lelkész letette a katolikus hitvallást Jakusics György egri püspök kezébe, és engedelmességet fogadott X. Ince pápának és utódainak, és ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés. Ezt az uniót Jakusics utóda, Kisdi Benedek egri püspök is megerősítette, két év múlva pedig, az 1648 szeptemberében tartott nagyszombati zsinat is tudomásul vette.

Mit jelentett a Rómával történt egyesülés? Az unió mindenekelőtt a rutén papoknak hozott kézzelfogható előnyöket. Az egyezséget megelőzően minden illetékes fórum kötelezettséget vállalt arra, hogy az áttérők megkapják a katolikus lelkészek előjogait, azaz a papi telket, az addigi jobbágyi robot alóli felmentést, a szokásos jövedelmeket és a közösségi nemesi jogokat. Mindezekért kevés áldozatot kellett hozniuk, hiszen továbbra is megtarthatták görög szertartásaikat, a szláv egyházi nyelvet, valamint a püspökválasztás jogát is. A pravoszláv papok ily módon, egyszerű jobbágyokból, szűkös körülmények között élő parasztokból, batyókókból kivételezett urakká válhattak néhány, számukra amúgy sem különösen világos dogmának a feladása és a pápa főségének elismerése árán. Mindezzel felemelkedtek a magyarországi kiváltságos osztály legalsó szintjére. Fontos azonban rámutatni arra, hogy: „...ebben az egyesülésben csak a papok vettek részt, a nép nem szerzett róla tudomást, sőt a papság legnagyobb része is távol állott tőle. Az egyesülés csak a püspöknek és papoknak jelentett főleg anyagiak terén nagy előnyt, a népnek pedig alapjában véve semmit. Szellemi elmaradottságában a rutén nép nem volt képes felfogni a római egyházzal való egyesülés erkölcsi jelentőségét és kitartóan ragaszkodott az óhithez (ti. az ortodoxhoz vagy pravoszlávhoz – B. J.). Hiába igyekeztek a katolikusok erővel megrontani a viszonyt az immár papíron egyesült rutén nép és kálvinista földesurai között. A rutén nép kitartott hűséggel és ragaszkodással másvallású földesura mellett, amint ezt látjuk II. Rákóczi Ferenc fejedelem esetében, aki a ruténeket az egyesülés után is leghűségesebb népének tartotta”.¹⁷

A 17-18. század fordulóján, amikor a király, a Rákóczi család, a rutén papi rend, a pápa, sőt az egri püspök is mind magának igényelte, gyakorolta, vagy gyakorolni akarta a munkácsi püspökség betöltésének a jogát, Kollonich Lipót esztergomi érsek egyetlen érdekelt fél akaratát sem vette figyelembe. A jelöltje, De Camelis János püspök, körültekintően látott hozzá a szétzilált munkácsi egyházmegye újjászervezéséhez. Három év alatt 12 zsinatot tartott, és néhány év alatt elérte, hogy az egyházi fegyelem és az unió megszilárdult, és kezdett erőteljesebben érvényesülni az egri püspökök joghatósága. A király 1692. augusztus 23-án kiadott kiváltságlevelében a rutén papokat és azok gyermekeit felszabadította a jobbágyság alól. A papokat és az egyházi épületeket ugyanazon kedvezményben részesítette, mint a római katolikus papi rendnél volt szokás. Elrendelte azt is, hogy a földesuraknak telket kell adnia a parókiák, az iskolák és temetők részére. A kiváltságok gyakorlati megvalósulása azonban évtizedekig tartott. De Camelis püspök adott ki legelőször a ruszinok számára könyveket, hogy ellensúlyozza az Oroszországból a vidékre beérkező pravoszláv könyvek hatását. Már 1698-ban, Nagyszombatban rutén nyelvű katekizmust, a következő évben, ugyanott egy ábécéskönyvet is megjelentetett.¹⁸ Amikor 1703 nyarán kitört a Rákóczi-szabadságharc, a munkácsi kolostor előljárója, Kaminszky Petronius – II. Rákóczi Ferenc bizalmi embere – De Camelist elűzte Munkácsról. A püspök Eperjesen telepedett le, de mivel nem tette le a hűségesküt, Rákóczi kutasította az országból. A főpásztornak sikerült tisztáznia magát Rákóczi előtt, ezért az országban maradhatott, de Munkácsra nem költözhetett vissza. 1706. augusztus 22-én halt

meg Eperjesen. A fejedelem kegyúri jogaira hivatkozva, fél év múlva, 1707. február 28-án Kaminszkyt nevezte ki püspöknek, pedig jól tudta, hogy a pápa soha nem fogja megerősíteni főpásztori tisztségében. Két nappal korábban levelet intézett Zaleski Leó kijevei metropolitához, amelyben – érthetetlen módon – azt állította, hogy a munkácsi egyházmegye hosszú időn át a kijevei érsekséghez tartozott, de az utóbbi zavaros időben az esztergomi érsekek a maguk hatalma alá vetették. Ezért ő, miután kivívta a magyar haza szabadságát, a munkácsi püspökséget vissza akarja csatolni a kijevei metropolióhoz. Egyúttal értesíti, hogy kegyúri hatalmánál fogva püspökké szándékozik kinevezni Kaminszky Petronius prépostot, akit szenteljen fel, és Rómában érje el a főpásztori megerősítését.

Rákóczi Ferenc levele két szempontból is szokatlan volt: elsősorban azért, mert a munkácsi püspökség soha nem tartozott a kijevei érsekséghez! Leó metropolita nyomban elküldte Rákóczi levelét Rómába, a Hitterjesztés Kongregációja bíboros-elnökéhez. Küldeményéhez egy kísérőlevelet is mellékel, amiben leírta: nem tudja, hogy a fejedelem a kijevei metropolia milyen régi jogáról beszél. Nyilvánvaló, hogy Leó érsek eleve tudott volna a munkácsi püspökségnek a kijevei egyháztartományhoz való tartozásáról. Arról sem volt ismerete, hogy 42 évvel korábban, 1665-ban Szusza Jakab a kijevei metropolia és a lengyelországi orosz egyesült püspökök nevében arra kérte VII. Sándor pápát, hogy a munkácsi püspökséget csatolja a kijevei érsekséghez. A kérést már csak azért sem teljesítették, mert Rómának az volt az álláspontja, hogy munkácsi püspökség nem létezik. (Az ügyre azért kell figyelnünk, mert egyes ukrainai egyházi és politikai körök napjainkban megkérdőjelezik a munkácsi egyházmegye közvetlenül Rómához való tartozását, mondván: régen Lviv (Lemberg, Lvov) vagy Kijev fennhatósága alatt állt.) A Nagyságos Fejedelem eljárásának másik mozzanata is érthetetlen. Valószínű, hogy a munkácsi püspökséget azért akarta elszakítani Esztergomtól és a kijevei érsek joghatósága alá helyezni, mert a lengyelországi görögszertartású püspököket nem a Szentszék, hanem a metropolia erősítette meg, így az általa kegyúrként kinevezett főpásztort is. Ezek után meglepő, a fejedelem miért szólítja fel az érseket, hogy Kaminszky Petronius számára járja ki Rómában a megerősítést. Egyébként Rákóczi a pápának írt levelet, amiben kéri Kaminszky helyzetének a megszilárdítását, de felterjesztésével nem foglalkoznak Rómában.¹⁹ Itt kell megjegyeznünk, hogy az előző évtizedekben több magyarországi kiadvány – köztük egyetemi jegyzet is –, úgy állította be a fejedelem kísérletét, mintha az eredménnyel járt volna. Egy példa: „Rákóczi a munkácsi gör. kat. püspökséget kivette az esztergomi érsek hatalmi köréből, és a kijevei metropolita főhatósága alá helyezte”.²⁰ Ezzel a megalapozatlan, súlyos tévedéssel érveket adtak az ukrán nacionalista történetírás kezébe, ugyanis a fejedelem elképzelése nem járt sikerrel.

Eközben XI. Kelemen pápa, Vinniczky György premisli püspököt nevezte ki a munkácsi egyházmegye irányítására. A főpásztor két levélben is tudatta Rákóczival, hogy Róma őt bízta meg a munkácsi püspökség kormányzásával. A fejedelem csak a második levelére válaszolt, amiben közölte Vinniczkyvel: az alapítás jogán a munkácsi főpásztori szék betöltése a munkácsi hercegség urait illeti, ezért elvárja tőle, hogy ezt a jogot elismeri, és nem kívánja, hogy az ő érdekében csorbítsa. Ám nemcsak Rákóczi nem engedi meg Vinniczkynek, hogy kormányozza munkácsi püspökséget, hanem a papság is kétszer tiltakozik a kinevezése ellen. Blazsovszky zempléni főesperes 1707. július 10-én levelet intézett a római Hitterjesztés Kongregációjához, és a papság nevében kifejtette: „Vinniczky megbízatásától semmi jót nem várnak, a többi között azért sem, mert az idegen püspö-

kök, mint a most kinevezett adminisztrátor, *sem a nép nyelvét nem beszélik*, sem az itteni szokásokat nem ismerik”.²¹

Az uralkodó, I. József – miért is történhetett volna másként? – egy harmadik személyt nevezett ki munkácsi püspöknek. Hodermárszky Jánost, De Camelis egyik helynökét, akit a papság választott meg. Hodermárszky 1709. november végén jelentette az esztergomi érseknek, hogy amint értesült Vinniczky kinevezéséről, nyomban lemondott helynöki tisztségéről. Ezután Munkácsra összehívta a papságot és felolvasta előttük a Vinniczky kinevezéséről szóló bullát, amely ellen a megjelentek élesen tiltakoztak. Mindenekelőtt azért, mert „olyan idegen országban lakik, *amelynek nyelve is más, pénze is más*”. A görög katolikus papság ugyanis elsősorban a szabad püspökválasztás jogát védte, amikor az idegen főpásztor kinevezése ellen tiltakozott. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a 18. század elején még olyan jelentős volt a galíciai és az északkelet-felvidéki rutén nyelv közötti különbség, hogy Blazsovszky és Hodermárszky felterjesztéseikben joggal hivatkozhattak arra: Vinniczky György nem beszéli a nép nyelvét, a rutént, és olyan idegen országban lakik, amelynek más a nyelve. A jelenlegi nyelvi viták idején nem árt emlékezni erre a történeti tényre.²² Emiatt De Camelis József 1706-ben bekövetkezett halála után egyszerre három püspöke is lett Munkácsnak, amely éppen ezért, egy évtizeden keresztül gyakorlatilag főpásztor nélkül működött.

Eközben II. Rákóczi Ferenc fejedelem, a pápa és a király egyaránt ragaszkodtak a kinevezés jogához. Valamelyest tisztázódott a helyzet, amikor Vinniczky Györgyöt kijevi metropolitának nevezték ki. Róma pedig 1709-ben, egyik munkatársát, Filippovics Polikárpot tette meg apostoli helynöknek. A következő évben Kaminszky meghalt, ezért II. Rákóczi Ferenc fejedelem De Camelis főpásztor másik helyettesét, Bizánczy György nagykállói esperest – a későbbi püspököt – állította helynöknek, és neki ajándékozta a kolostort. A bécsi (császári) és királyi udvar ugyanekkor továbbra is Hodermárszky Jánost pártfogolta. Közben az egyházmegye papsága is igyekezett püspökválasztó jogát érvényesíteni, ezért Rómától kérték az általuk megválasztott Hodermárszky megerősítését, amit Keresztély Ágost esztergomi érsek is támogatott, és 1709-ben Hodermárszkyt általános helynökké nevezte ki. Róma azonban nem teljesítette a kérését, mert sem a papság választói, sem a király kinevezési jogát nem ismerte el. Ezt azzal indokolta, hogy a munkácsi püspökséget nem szabályszerűen állították fel, hanem csak apostoli helynökségnek tették, ezért főpásztorát, az apostoli vikáriust a pápa nevezi ki. Róma jelöltjeit sem II. Rákóczi Ferenc, sem a bécsi (császári és) királyi udvar nem ismerte el, így a munkácsi püspökség gyakorlatilag nem működött. Emiatt a papok és a hívők fegyelme fellazult, tömegesen hagyták el az uniót és tértek vissza az ortodoxiához. Nem gondoskodtak a bérma-olaj beszerzéséről, a papok felszenteléséről, az elvált híveket újra megeskették, az özvegy papok másodszer is megnősültek stb.

Közben zajlott a Rákóczi-szabadságharc, amelynek egyik központja az északkeleti Felvidéken elterülő munkácsi uradalom volt. A harcokban ezrével vettek részt a fejedelem ruszin jobbágysai a kuruc seregekben. 1703 áprilisában a lengyelországi Brezán várában időzött Rákóczi, és várta a nemzetközi helyzet magyarság számára kedvező alakulását. Itt keresték fel a hazából kiüldözöttek, Mihály ruszin pap és Bige László. A herceg láttára zokogásban törtek ki, és a lábai elé borultak. Előadták, hogy munkácsi jobbágysai, és az egész nép várva várja ura hazajövetelét. Hodinka Antal kutatta fel, hogy a Rákóczi-birtok munkácsi uradalmából 128, a szentmiklósi domíniumból 33, összesen 161 ruszinlakta

település jobbágynépe állt a szabadságharcban a fejedelem zászlaja alá, akitől – ahogyan őt nevezték: a *Náspántól* (helyesen: 'Nas Pan', cirillel: Наш Пан), vagyis *Urunktól* – a leghűségesebb nép, a *gens fidelissima* jelzőt érdemelték ki.²³ A Nagyságos Fejedelem hadseregében rutén papok, azaz batykók („atyák”) és azok fiai is harcoltak, illetve különböző szolgálatot teljesítettek.

Később, a 18. század második felében a munkácsi püspökség joghatósága alá már 13 vármegye – Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung, Zemplén – tartozott, valamint ezen kívül a Hajdúvárosok egyházközségeit fogta egybe, és kiterjedése meghaladta az 50 ezer km²-t (!).²⁴

A későbbi fejleményeket illetően a munkácsi egyházmegye parókiáit és filiáit 1806-ban vették számba. Ebben az időben, a Zemplén vármegyében élő görögkatolikusok hitközségei összesen tizenegy – a Bodroglői, a Gálszécsi, a Hegyaljai, a Homonnai, a Hosztovicsai, a Laborci, a Nagymihályi, a Sztropkói, a [Sátoralja]Újhelyi, a Varannói és a Zanasztási – esperességhez tartoztak.²⁵ A püspökségi összeírás alkalmával felhasználták az 1804. évi országos népszámlálás adatait is. Ekkor Zemplén vármegye összesen 463 királyi-, illetve mezővárosában, községében és pusztáin 222 889 fő élt, akiknek 40,08%-a görögkatolikus vallást követte. E hívők zöme a megye északi és középső részén lakott, és döntő részük ruszin nemzetiségű volt. A megye déli tájain elhelyezkedő magyarajkú unitusok aránya az előbbi hányadból 5,78%, miközben a Hegyaljai esperességben található görögkatolikus hívek egésze (100%-a) magyar volt.²⁶ A munkácsi püspökségből elsőként 1816 februárjában az eperjesi helynökséget választották el királyi rendelettel, főként ruszinajkú híveket tömörítő Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegye elnevezéssel, amelyet a pápa 1818 szeptemberében bullában ismert el. Ekkor még elsősorban az egyházkormányzás megkönnyítéséről volt szó. A második átalakításkor már nemzetiségi szempontról lehetett szó, amikor 1823 júliusában a munkácsi püspökség szatmári helynökségének 72, zömében románajkú parókiáját a pápa a Nagyváradi Egyházmegyéhez csatolta. A két átrendezéssel a munkácsi egyházmegye területe több mint 18.400 km²-rel (közel 40%-kal) csökkent. A harmadik fordulópontra 1850 decemberében történt, amikor I. Ferenc József király felállította a szintén többségében románajkú Szamosújvári Görögkatolikus Egyházmegyét, amelyet a pápa 1853 novemberében kiadott bullájával kanonizált. A területváltozások következtében a munkácsi püspökségben már ebben az időben a ruszin nemzetiségű hívők kerültek többségbe. Kisebb hányaduk – jóval 100 ezer lélek fölött – magyar nemzetiségű volt, akiket hosszas küzdelem után, ugyancsak I. Ferenc József, mint legfőbb kegyúr 1912 májusában megalapította a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegyét, amelyet a pápa egy hónap múlva elismert.²⁷

Kárpátalja második magyar korszakában, az 1938–1939. fordulójára és 1944 ősze közötti évek korszakában a ruszin nép már közel állt ahhoz, hogy befejeződjön nemzetté válásának folyamata. Az a küzdelem, amely az 1830-1840-es években kezdődött a rutén nemzeti ébredéssel. A kedvezőnek ígérkező végkifejlethez döntően hozzájárult az újbóli magyar korszak alatti szabad szellemi fejlődés lehetősége. A helyi nyelvjáráson alapuló önálló ruszin irodalmi nyelv alapjait a máramarosi dialektusban találták meg, és mindezekelőtt a magyar–rutén kétnyelvű, Kárpátaljai Tudományos Társaság / Подкарпатское Общество Наукъ keretében folytatott nyelvművelő munka eredményeként a ruszin irodalmi nyelv a kodifikálás közelébe érkezett. Ezt a folyamatot 1944-1945 fordulóján, durván megszakította Kárpátalja szovjet megszállása, amelynek következtében több mint négy

évtizeden át a ruszin identitás hivatalosan nem létezhetett. Az 1946. január 22-én Ukrajnához csatolt Kárpátalján a felnövekvő nemzedékek csaknem fél évszázadig nem ismerhették meg saját nemzeti történelmüket, irodalmukat, művészetüket, sőt intézményes keretek között még ruszin anyanyelvüket sem, amely a hatósági tiltások ellenére mégis létezett és túlélte a kommunista diktatúra tudat- és lélekromboló évtizedeit.²⁸ Szűkebb közösségekben, családi körben azonban továbbra is beszélték a ruszin népi nyelvet. A megszálló szovjet hatóságok kívánságára 1945-től Magyarországon, Csehszlovákiában és Romániában élő ruszinokra hivatalosan az ukrán, illetve kegyes engedményként a „kárpatukrán” megkülönböztető nevet használták/használhatták. (Jugoszláviában – Joszip Broz Tito kommunista rendszerében – a bács-szerémi ruszinok megtarthatták nevüket.) Kárpátalján 1990 januárjában a hatóságok újra engedélyezték a „ruszin” elnevezést, de az ukránok ma sem ismerik el a ruszinokat önálló nemzetiségként, nyelvüket az ukrán nyelv egyik nyelvjárásának tartják. Ugyanakkor, a folyamatos ukrán–ruszin nyelvi vita közben, a 2001 decemberében tartott ukrainai népszámlálás során a hatóságok engedélyezték a lakosság számára ruszin nemzetiség megjelölését az íveken. Kárpátalján ekkor 10 ezer ruszin identitású lakost írtak össze, azaz már ennyi polgár vallotta meg nyíltan ruszin önazonosságát.²⁹ Amíg Kárpátalja második magyar korszakának végén, 1944 őszén 430 volt a ruszin tannyelvű iskolák száma, addig 2006-ban mindössze 26, ún. vasárnapi ruszin iskola működik négy tanéves programmal, kb. félezer különböző korú tanulóval.³⁰ 2006 szeptemberében a Kárpátaljai Megyei Tanács Ungváron tartott ülésén a képviselők jóváhagyták annak a beadványnak a szövegét, amely a ruszin nemzetiség, illetve a ruszin nyelv hivatalos elismerését kérte. A folyamodvány címzettje Viktor Juscsenko, Ukrajna államfője volt, de egy-egy példányát az Ukrán Legfelsőbb Tanács (parlament) elnökének és a miniszterelnöknek is eljuttatták.³¹ A reményt keltő fejlemény óta érdemi előrelépés nem történt. A Nagyságos Fejedelem „leghűségesebb népe” ma is újjászületésére vár.

Jegyzetek

¹ Bulla Béla – Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1947. 452-454. o.; Lásd bővebben: Fodor István: *Őstörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai = Múzeumi Közlemények*, 1982. 1. szám.; *Написи історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року)*. Редакційна колегія, відп. ред. І. Гранчак. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства, Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, 1993. 46-58. o.; Udvari István: *A ruszinok = Európai Utas (Budapest)*, 1992. 4. (9.). szám, 57-61. o.

² A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Uzsgorod, 1975. 14. o. – Az 1944. októberi szovjet megszállást követően csak két évtized múltán, 1973-ban jelent meg Ungváron, Kárpátontúl (ti. Kárpátalja) történetéről az első szintézisre törekvő, ukrán nyelvű mű *Út a boldogság felé, Kárpátontúl vázlatos története* [Шляхом до щасття. Нарису історії Закарпаття] címmel. A munka a következő évben, 1974-ben, Moszkvában díszoklevelet nyert a Szovjet Ismeretterjesztő Társulat országos tudományos-ismeretterjesztő irodalmi pályázatán. Majd 1975-ben Ungváron, magyar nyelven is kiadták.

³ A Kárpátalja fogalom kialakulásáról és változásairól lásd bővebben: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok csehek és ukránok 1918–1945.* (Szerk., előszó: Udvari István), Nyíregyháza, 2005. 15-37. o.

⁴ Lásd bővebben: Sas Andor: *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376-1850.* Munkács. 1927.; Hodinka Antal: *A munkácsi görögszertartású püspökség okmánytára. I. köt. 1458-1715.* Ungvár, 1911.; Gáspár János: *A keleti szlávok antropológiája, különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra.* Ungvár, 1944.

⁵ Szabó Oreszt: *A magyar oroszokról (ruthének).* Budapest, 1913. 42. o. Lásd bővebben: Bélay Vilmos: *Máramaros társadalmi és nemzetiségi.* (A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.) Budapest, 1943. 9-96. o.

⁶ Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története. I. köt. Nyíregyháza, 1990. 77. o.*

⁷ Uo. 75. o.

⁸ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés.* Pécs, 1935. 6. o. Lásd még bővebben: uő: *A magyar rutének.* Budapest, 1920. 5-31. o.

⁹ Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1999).* Budapest, 1997. 16-17. o.

¹⁰ Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története, i.m. 81-82. o.* Lásd bővebben: Mészáros Károly: *A magyarországi oroszok története.* Pest, 1850.; Erdújhelyi Menyhért: *Magyarországi görög katolikusok a mohácsi vész előtt = Katholikus Szemle, 1897. 28-56. o.*

¹¹ Pirigy István: *A görögkatolikus magyarság története, Budapest, 1991. 27. o.*

¹² Kaszinecz István: *Taraszovics Bazil munkácsi püspök és a Rómával való unió.* Debrecen, 1943. 3. o.

¹³ Pirigy István: *Az ungvári unió. A Gergely-naptár bevezetésének 80. évfordulójára = Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 1996.* Nyíregyháza, [1996.] 15-16. o.

¹⁴ Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története, i.m. 97-98. o.*

¹⁵ Uo. 98. o.

¹⁶ Uo. 98-99. o.

¹⁷ Kaszinecz István: *i.m. 1943. 30. o.*; Pirigy István: *Az ungvári unió = Vigília, 1996. 6. szám, 402-406. o.*

¹⁸ Botlik József: *Hármas kereszt alatt, i.m. 26-27. o.*

¹⁹ Pirigy István: *Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetírója. In: Hodinka Antal emlékkönyv (szerk.: Udvari István), Nyíregyháza, 1993. 102-103. o.*

²⁰ *Magyarország története. II. köt. (egyetemi tankönyv, szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László), Budapest, 1972. 388. o.*

²¹ Pirigy István: *Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetírója, i.m. 103. o.*

²² Uo. 103-104. o.

1 tudomány és társadalom

²³ Hodinka Antal: *II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”*. Pécs, 1937. 3-4, 58. o.

²⁴ A munkácsi egyházmegye kialakulásáról, és abban Zemplén vármegye görögkatolikus egyházközségeiről lásd bővebben: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása* (szerk. Udvari István), Nyíregyháza, 1990. 5-18., 57-70. o., *Zemplén vármegye községsoros adatai*: 141-154. o.

²⁵ *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, i.m. 84. o.

²⁶ *Uo.* 60., 64. o., valamint az egyházközségek felsorolása, esperességenként: 141-154. o.; *Térkép: Zemplén vármegye parókiái és filiái 1806-ban*, 165. o.

²⁷ Botlik József: *Hármas kereszt alatt*, i.m. 51-58., 162-176. o.

²⁸ Lásd bővebben: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, i.m. 9-79. 255-291. o.

²⁹ *A ruszinok mellé állt a megyei tanács = Kárpáti Igaz Szó (Ungvár), 2006. szeptember 19. (136. sz.), 3. o.*

³⁰ *Ung-vidéki Hírek (Ungvár), 2006. október 7. (77-78. sz.), 6. o.*

³¹ *Kárpáti Igaz Szó, 2006. szeptember 19. (136. sz.) 3. o.*

